

TONČI BURIĆ

VILLA SANCTI GEORGI DE PUTALIO

UDK 904 «653» : 911.37 (497.13 Dalmatia)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Tonči Burić
Y — 58000 Split
Muzej hrvatskih
arheoloških spomenika

Kaštel-Sučurac¹ je danas prigradsko naselje i značajna industrijska aglomeracija u širem sklopu Splita, glavnog urbanog središta Dalmacije. Njegove suvremene karakteristike oblikuju se od konca 19. st. razvojem industrije cementa, koja bitno mijenja privrednu i društvenu strukturu splitsko-solinskog kraja. Sve do tada Kaštel-Sučurac je izrazito ruralno naselje i, apstrahirajući recentne stambene četvrti, po svojoj prostornoj strukturi plansko naselje zbijena tipa.² Odlikuje se naglašenim obrambenim elementima i prilično pravilnim artikuliranim rasterom. Ta naselja poprimaju određene formalne urbane osobine, bazirane na tisućljetnim tradicijama sredozemnog svijeta, premda se svojom privrednom strukturom bitno ne razlikuju od drugih seoskih naselja. Sva mjesta između Trogira i Solina, današnjih sedam Kaštela, pripadaju tom tipu. Nastala su u isto vrijeme (druga pol. 15. — početak 16. st.) i zbog istih razloga, obrane od Turaka.³ To razdoblje je ujedno i važna kronološka razdjelnica u povijesti Dalmacije, u kojoj se pod mletačkim suverenitetom, trajno ugroženim od turskih osvajača, oblikuje statična socijalno-gospodarska struktura, bazirana na zemljoposjedu i kolonatskim odnosima i koja će gotovo nepromijenjena kroz prva stoljeća novoga vijeka dočekati 19. st.

Za vrijeme hrvatskih vladara u ranom srednjem vijeku (9—11. st.) i osobito za vladavine ugarskih dinastija Arpadovića i Anžuvina do početka 15. st. prevladavaju feudalni oblici društvene organizacije, a u gradskim komunama, koje se od 11. st. sve više osamostaljuju, kolonat. Za problematiku ovog rada važno je istaknuti da su kroz sav srednji

¹ Naziv Kaštel-Sučurac odnosi se isključivo na suvremeno naselje uz obalu, dok se pod pojmom Sućurac u ovom radu podrazumjeva srednjovjekovno selo na Kozjaku.

² Cf. tlocrt u D. Kečkemet, Kaštel-Sučurac, Split 1978, karta s unutrašnje strane prednjih korica.

³ L. Katić, Naseljenje starohrvatske Podmorske župe (dalje: Naseljenje), *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: SHP), III/7, Zagreb 1960, 181; V. Omašić, Topografija Kaštelanskog polja, Split 1978, 175—87.

vijek topički smještaj naselja u Kaštelima i njihova prostorna artikulacija bitno različiti od današnjih. Ugarski prodor na Jadran nije u tom pogledu ništa promijenio i tek će turska osvajanja u 15/16. st. dovesti do radikalnih promjena.

Srednjovjekovna naselja u današnjim Kaštelima⁴ bila su smještena podalje od obale na prisojnim padinama brda Kozjak, na geološkoj granici vapnenca i lapora gdje su brojni izvori vode, što je tada primarni preduvjet za osnutak naselja, koji još određuju privredni i strateški razlozi. Njihov izgled, a često i točan položaj, nije više moguće u potpunosti rekonstruirati. Proteklih pola tisućljeća zbrisalo je gotovo sve vidljive tragove tih sela, pa se tek s pomoću raznih historijskih izvora može donekle riješiti ta problematika. Stoga će ovaj rad biti pokušaj da se s pomoću sačuvanih i poznatih arheoloških nalaza i spomeničkih ostataka, pisanih izvora i topografsko-toponomastičkih podataka rekonstruira prostorna struktura srednjovjekovnog Sućurca, naselja pret hodnika današnjem Kaštel-Sućurcu.

* * *

O naselju kojem pripada crkva sv. Jurja na Putalju i uopće o srednjovjekovnim naseljima na splitsko-trogirskom obalnom području relativno se dosta pisalo.⁵ Svi autori koji su proučavali tu problematiku poklanjali su joj znatnu pažnju koristeći raznorodne historijske izvore (pisane dokumente, arheološku građu, spomeničke ostatke, te topografske podatke) kojima ću se, uz neke manje dopune, i ja koristiti. Najviše se raspravljalo o broju naselja i njihovoj ubicaciji, a uz to je gotovo redovito — na osnovi podataka iz dokumenata — bilo dosta riječi i o socijalno-gospodarskim odnosima.⁶ Međutim, do danas još nema djela u kojemu bi sustavno bilo obrađeno jedno ili više srednjovjekovnih naselja, a gdje bi se jednom podrobnom analizom, na osnovi podjednako korištenja svih raspoloživih izvora i podataka, prikazala prostorno-privredna struktura tih naselja, čemu se dosad poklanjalo malo pažnje.⁷ Primjer srednjovjekovnog sela Sućurca to nam jasno potvrđuje.

U dosadašnjoj literaturi ustalila su se dva osnovna stava, iako teorijsko-metodološki aspekt pristupa tom pitanju nije bio sustavno razrađen, pa je i sama problematika ostala na rubu interesa dosadašnjih

⁴ L. Katić, *o. c.*, 180—81; V. Omašić, *o. c.*, karta između sl. 1 i 2.

⁵ Cf. bilj. 3 i 4; L. Katić, *Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine* (dalje: *Reambulacija*), *SHP*, III/5, Zagreb 1956; D. Kečkemet, *o. c.*, 59—61, 76—78.

⁶ L. Katić, *o. c.*, 166—76; V. Omašić, *o. c.*, 42—45; D. Kečkemet, *o. c.*, 79—82. Taj važni segment društvene strukture toga vremena izuzima iz razmatranja jer nije izravno vezan uz problematiku ovog rada i zahtijeva posebnu obradu.

⁷ Dosadašnja medievalna literatura kod nas pokazuje izrazito siromaštvo radova koji obrađuju problematiku prostorno-privrednih struktura. Dominiraju radovi i sinteze iz političke povijesti, a arheologija i historija umjetnosti su još uglavnom zatvorene u okvire svojih užih stilsko-tipoloških sklopova.

istraživača. Ne računajući izvještaj društva »Bihać« iz 1899 g.,⁸ gdje su samo registrirani raznovrsni podaci o srednjovjekovnim naseljima na Kozjaku iznad današnjeg Kaštel-Sućurca, Karaman je prvi iznio mišljenje da je nekropola u Gajinama starije groblje naselja na Putalju,⁹ što podrazumijeva da se radi o jednom naselju s dvije kronološki izdvojene nekropole. Taj stav, izrečen u samo dvije-tri rečenice, Karaman nije dalje objašnjavao niti se tom pitanju više vraćao. Ostali autori nisu prihvatili njegovo mišljenje, ali ga nisu ni posebno pobijali. Katić, koji se dosta bavio problematikom srednjovjekovnih naselja u Kaštelima, postavio je tezu o postojanju više sela unutar današnjeg područja Kaštel-Sućurca, a koja se postupno osnivaju i spuštaju prema moru do konačnog smještaja uz nadbiskupski kaštel na obali.¹⁰ Uz hipotetično selo koje Katić dokazuje samo na osnovi nalaza luka oltarne pregrade u Kaštel-Sućurcu,¹¹ drugo selo bilo bi uz nekropolu u Gajinama, zatim treće na Putalju oko crkve sv. Jurja, te četvrto ispod crkve Gospe na Hladih, vezano uz toponim Sëla. Njegova teza je u biti kontroverzna, jer istodobno govori o postojanju više sela i o postupnom premještanju naselja prema obali. Slično mišljenje, premda u detaljima mnogo bolje razrađeno, iznio je i Omašić.¹² On govori o više naselja oko Sv. Jurja, posebne izdvaja naselje kojemu pripada nekropola u Gajinama a za naselje na području Sëla smatra da je nastalo poslije napuštanja starijih naselja oko Putalja, a prije konačnog spuštanja uz nadbiskupski kaštel na obali. Mišljenja Katića i Omašića preuzima i Kečkemet.¹³ Tako je, uz manje razlike u mišljenjima, stvoren čudan itinerer Sućurca u srednjem vijeku: Gajine — Putalj — Sëla — Kaštel-Sućurac.

Ponovnom analizom raspoloživih izvora došao sam do rezultata koji se znatno razlikuje od dosadašnjih. Moram ipak naglasiti da sačuvani dokumenti i arheološka građa nisu sustavno obrađeni i publicirani, što stvara znatne teškoće u radu. Izuzetak čine čuvene darovnice kneza Trpimira i Mucimira,¹⁴ i predromanička skulptura iz Sv. Jurja,¹⁵ te donekle materijal iz srednjovjekovne nekropole u Gajinama.¹⁶ Otežavajuća

⁸ Zapisnik šeste glavne skupštine »Bihaća«, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti, držane u Spljetu u dvorani općinskog doma dne 28. prosinca 1899 (dalje: Zapisnik šeste glavne skupštine »Bihaća«), *Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva* (dalje *VHAD*), N. S. V, Zagreb 1901, 230—31. Podaci po izvještaju Mate Bakotića, pučkog učitelja u Kaštel-Sućurcu.

⁹ L. J. Karaman, *Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja*, *Rad JAZU*, 268, Zagreb 1940, 2, 35, 37.

¹⁰ L. Katić, *o. c.*, 153—54; id., *Naseljenje*, 162—65.

¹¹ *Ib.* Taj značajni spomenik rane srednjovjekovne umjetnosti i epigrafike otvorio je niz kontroverznih pitanja koja ni do danas nisu zadovoljavajuće riješena. Cf. V. Omašić, *o. c.*, 62—64 i D. Kečkemet, *o. c.*, 66—72 s pripadajućim bilješkama, gdje je i starija literatura, te S. Gunjača, *Dva arheološka objekta u pogrešnoj primjeni na historijsku problematiku*, B. Luk iz Kaštel-Sućurca u: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, I, Zagreb 1973, 290—315.

¹² V. Omašić, *o. c.*, 15, 57—62.

¹³ D. Kečkemet, *o. c.*, 60—61, 77—78.

¹⁴ *Id.*, *o. c.*, 49—59, s pripadajućim bilješkama gdje je sva starija literatura.

¹⁵ T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca*, *SHP*, III/13, Split 1983, 147—61.

¹⁶ Zapisnik šeste glavne skupštine »Bihaća«; L. J. Karaman, *o. c.*, sl. 30, te na više mjesta u tekstu kao komparaciju nekropoli u Mravincima; D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split 1976, 59, T. LXXXIX.

je okolnost i to što niti jedan arheološki lokalitet na tom području nije stručno istražen.¹⁷ Tako osim grobnih nalaza iz Gajina i kamenog namještaja iz predromaničke crkve na Putalju nema nikakvih nalaza iz naseobinskih slojeva, niti istraženih ostataka stambenih objekata iz srednjeg vijeka.

Od arheoloških položaja relevantnih za ovu temu (nekropole, crkve, naselja) potpuno su neistraženi oni najvažniji: naselja.¹⁸ Moguće ih je ustanoviti samo približno, posrednim putem, s pomoću dokumenata i toponimije, te na osnovi ubiciranih nekropola i sakralnih objekata, iako njihov stupanj istraženosti i obrade uopće ne zadovoljava. S područja srednjovjekovnog Sućurca poznate su četiri nekropole i dvije crkve naseobinskog karaktera. To su: 1. ranosrednjovjekovna nekropola u Gajinama (istražena), 2. ranosrednjovjekovna nekropola u Orišinama, zapadno od Putalja (neistražena; slučajni nalazi s početka 20. st.), 3. srednjovjekovna nekropola oko crkve sv. Jurja na Putalju (dijelom istražena; bez dokumentacije o istraživanju i nalazima), te 4. kasnosrednjovjekovna nekropola oko crkve Gospe na Hladih,¹⁹ koja traje kroz cijeli novi vijek i danas je još u funkciji (neistražena; poznata iz dokumenata i literature). Crkve su: 1. predromanička crkva sv. Jurja na Putalju i 2. kasnosrednjovjekovna crkva Gospe na Hladih. Nisu sačuvane u svom izvornom obliku i potpuno su neistražene.

Najbolje je poznata nekropola u Gajinama otkrivena koncem prošlog stoljeća. Otkopano je više od 160 grobova uz povremenu asistenciju Bulića i njegovih suradnika. Nalaze je otkupilo i nabavilo društvo »Bihac« i danas su izloženi u stalnoj postavi Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (vitrina XXXV). Objavljeni su nekoliko puta,²⁰ ali nikad kao posebna cjelina, što je i razumljivo, jer ne postoje nikakvi terenski podaci i dokumentacija. Inače se često spominju u arheološkoj i historiografskoj literaturi. Repertoar nalaza, prema malobrojnim, uobičajen je za dalmatinskohrvatsku kulturnu grupu ranog srednjeg vijeka. Najbrojniji je nakit zastupljen s više inačica karakterističnih jednojagodnih naušnica, zatim karičica i jednostavnog prstenja. Posebno su interesantni nalazi dviju ljuski jajeta u jednom grobu i ogrlice od probušenog brončanog rimskog i bizantskog novca u drugom. Svi sačuvani nalazi svojim stilsko-tipološkim obilježjima i tehnikom izrade uklapaju se u navedeni kulturni sloj koji je jasno definiran i koji svi dosadašnji istraživači općenito datiraju 9—11. st., pa u taj kronološki okvir treba smjestiti i nekropolu u Gajinama.²¹ Nekropole tog horizonta, bilo same ili u sklopu većih nekropola s dužim kontinuitetom ukapanja, koje uz ostale sadržavaju i rečeni stratum, brojne su na širem području Dalmacije.²²

¹⁷ Nekropolu u Gajinama iskopavanu koncem 19. st. i nekropolu na Putalju sondiranu 1926. g. s obzirom na metode istraživanja ne možemo smatrati temeljito istraženima, jer nije vođena dokumentacija, niti su rukovodioci radova stalno bili prisutni na terenu.

¹⁸ Iz razmatranja izuzimam brojne položaje uz obalu čiji nalazi jasno pokazuju antički karakter. Cf. D. Kečkemet, *o. c.*, 16—42.

¹⁹ Izvorni naziv crkve je Sv. Marija od Dolca. Cf. V. Omašić, *o. c.*, 60—61.

²⁰ Cf. bilj. 16.

²¹ L. J. Karaman, *o. c.*; D. Jelovina, *o. c.*, gdje je sva relevantna literatura.

²² Cf. kartu u D. Jelovina, *o. c.*, T. I.

Druga nekropola nalazi se zapadno od Sv. Jurja na padinama Kozjaka u predjelu Orišine (Stara strana, Strana sedra) iznad Brdina, koje su pak iznad Gajina.²³ Ona do sada nije bila poznata niti registrirana u literaturi. »Otkriće« te nekropole uvjetovala je činjenica, što su u »Imovniku društva Bihać« u katalogu C. Kovine, pod rednim brojem 102 i 103, zavedeni slučajni nalazi dviju naušnica sa zemlje Šimuna Barića, zapadno od Sv. Jurja. Nađene su na početku ovog stoljeća (cca 1903 g.), vjerojatno prilikom krčenja zemlje. Tada je otkriveno i 13 grobova o kojima nema nikakvih podataka. Radi se o dvije bakrene naušnice opisane na ovaj način: br. 102. »Bakrena naušnica (»obodac«); br. 103. »Bakrena naušnica polumjesečnog oblika (rimska?)«. Obje su zagubljene, pa je njihov opis i podatak o 13 grobova jedini dokaz o postojanju još jedne nekropole srednjovjekovnog Sućurca. Termin »obodac« često se javlja u inventaru društva »Bihać«. Inače nije poznat i nigdje se u literaturi ne rabi.²⁴ Prema usporedbi popisa u inventaru »Bihaća« i starih fotografija koje donosi Karaman²⁵ čini se da se radi o većim jednojagodnim naušnicama, rijetko o trojagodnim i četverojagodnim, koje su u literaturi poznate kao sljepoočničarke.²⁶ Naušnicu pod rednim brojem 103 teško je definirati bez fotografije, jer se lunulasti oblici javljaju u više ranosrednjovjekovnih kultura na širem prostoru. Tako npr. u dalmatinsko-hrvatskoj, karantansko-ketlaškoj, pa u bjelobrdskoj kulturi, a ima ih i u Istri. Nalazimo ih i u kasnom srednjem vijeku, pa i dalje u etnografskom materijalu. Česte su tako u kasnosrednjovjekovnoj Srbiji, a ima ih i u narodnom nakitu u Dalmaciji. Mislim da se ipak može na osnovi sačuvanih podataka govoriti o ranosrednjovjekovnoj nekropoli. Teško je u ovom slučaju pretpostaviti kasnosrednjovjekovnu nekropolu budući bi uz nju po pravilu trebalo pretpostaviti i crkvu, kao i masivne grobne poklopnice od sivog vapnenca, što u navedenom slučaju nije potvrđeno. Opisani nalazi indiciraju približno isti vremenski stratum, kakav je ustanovljen u gajinskoj nekropoli i pripadnost istom kulturnom facijesu.

Treća nekropola nastala je oko crkve sv. Jurja na Putalju. Sondažno istraživanje proveo je Bulić 1926. g., prigodom posljednje obnove crkve,²⁷ ali nije vođena dokumentacija, niti su rezultati objavljeni, osim usputnog Karamanova podatka, kojim se koriste svi kasniji autori,²⁸ a po kojemu se nekropola datira od 11. st. do kasnog srednjeg vi-

²³ Pri identifikaciji lokaliteta Orišine nesebičnu pomoć pružili su mi Marija Sokol, unuka Šimuna Barića, i njezin sin Pave Sokol, pa im na ovom mjestu još jednom zahvaljujem.

²⁴ O tom imenu konzultirao sam dr. Dušana Jelovinu, direktora Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, i prof. Ildu Vidović-Begonja, direktoricu Etnografskog muzeja u Splitu.

²⁵ L. j. Karaman, o. c., sl. 30—32.

²⁶ I d., o. c., 12.

²⁷ Vijest o tome donosi Ljetopis župe Kaštel-Sućurca, I, koji se čuva u župskom uredu. Najsrdačnije zahvaljujem don Anti Juriću, župniku Kaštel-Sućurca na svesrdnoj pomoći koju mi je pružio.

²⁸ Cf. bilj. 9.

jeka. On navodi etažne grobove oko same crkve, gdje i danas leži nekoliko masivnih grobnih poklopnica tipičnih za kasni srednji vijek.²⁹

U toku rada na ovoj temi našao sam u arhivi Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita pod brojem 163/26 zapis dr. Lj. Karamana ovoga sadržaja:

Promemoria

Dne 13. XII. bili smo na sv. Jurja u »Putalju«. Krov crkve sasvim dignut. Kopano ispred crkve na zapadu i nešto na jugu. Otkriveni su brojni grobovi, prosti ili zazidani su par ploča, i nekoliko ih jedan po više drugog. Našasta okrugla posuda, od 6 metara žlijeba za vodu (Puteal = Putalj?). našasta su 2 mala fragmenta sa pleterom, fragment sa pticom plastičnije izradbe (starokršćanski?), velika pačetrovna

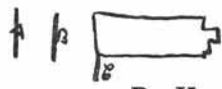
ploča s nešto izdignutim rubom EA, posuda za vodu (?).

Kopalo se je dosta iracionalno. U župnika Jerkunice ima više prostih naušnica , jedna , novci 4   i 2 »kodelasti« banovski; mali stakleni pokrovci, kocka mozaika od kamena i stakla;

natpis lijepi I v. LAV (Flavius)

Otkriveni zidovi u tlorisu

Dr Karaman Ljubo

Sv. Juraj na Putalju.³⁰

²⁹ Tragajući za nasljednicima Šimuna Barića razgovarao sam i s Rokom Barićem, rođenim 1911. g., koji je 1926. g. radio za Bulića na sondiranju nekropole na Putalju. On mi je po sjećanju iznio slijedeće: »Istraživao se samo prostor ispred crkve. Ruševni zidovi, osim istočnog dijela s apsidom, porušeni su a današnji temelji točno slijede stare. Sa sjeverne strane crkve nasip je od izbačene zemlje. Otkopni sloj iznosio je 1—1,5 m. Grobovi su bili gusto poredani, a bila su tri sloja grobova. Svi su bili rađeni od kamenih ploča i poklopnica. Nalaza je bilo malo. Nađena je jedna željezna pojasna kopča, neodređeni broj sitnog novca koji su seljaci zvali »babuška«, te u pojedinim grobovima zemljani lonci manjih dimenzija, koji su se lako lomili, pa ni jedan nije sačuvan. Ruke pokojnika uglavnom su bile opružene uz tijelo. Na padini iznad crkve vidjeli su se grobovi koje je ogolila erozija«. Za pojedine grobove sjeća se da je orijentacija bila istok—zapad. Isti podatak o novcima i keramici dala mi je i Marija Sokol, Šimunova unuka, koja je tada donosila radnicima vodu na Putalj. Navedeni Ljetopis župe navodi ova iskopavanja uz napomenu da rezultata nema.

³⁰ Ova neobjavljena Karamanova bilješka je jedino pouzdano svjedočanstvo o nalazima s Putalja. Na osnovi toga i iskaza radnika koji su 1926. g. sudjelovali

Četvrta je nekropola oko crkve Gospe na Hladih, koja je još i danas u funkciji. Zato se o njoj i može govoriti samo na osnovi pisanih dokumenata, jer arheološka istraživanja nisu moguća, a ni gradnja suvremenih grobnica nije iznijela na vidjelo neki nalaz koji bi pomogao u određivanju ranijeg sloja grobova i samog crkvenog objekta. Najbolje tumačenje tog lokaliteta dao je Omašić,³¹ čija je argumentacija daleko uvjerljivija od Katićeve.³² Radi se, dakle, o crkvi sagrađenoj u 15. st., oko koje nastaje i groblje. Nalazi iz prijašnjih epoha srednjega vijeka nisu dosad nađeni na tom položaju, ali ih se ne bi smjelo *a priori* isključiti.

O crkvama sv. Jurja i Gospe na Hladih relativno se više pisalo,³³ iako nisu temeljitije istraživane. Sv. Juraj je sagrađen u prvoj pol. 9. st., ali njegov izvorni tlocrt i arhitektonski oblik nisu poznati. Spominju ga kneževske darovnice Trpimira i Mucimira, a postojanje crkve iz predromaničkog doba potvrđuju i sačuvani ostaci kamenog namještaja. Za Gospu na Hladih jedini je oslonac matrikula bratovštine te crkve iz prve pol. 16. st., sačuvana u kasnijim prijepisima, ali ni njezin izvorni oblik i tlocrt nisu poznati.³⁴ Crkva sv. Luke na samom hrptu Kozjaka nema posebnih stilskih karakteristika, a s obzirom na smještaj nema ceterijalnu, niti kongregacijsku namjenu, već je vjerojatno zavjetnog karaktera. Spominje se u poznatoj reambulaciji iz 1397. g.,³⁵ što je dokaz da je ranije sagrađena. Baradine i Katićeve hipoteze oko luka iz Kaštel-Sućurca i s njim povezane crkve i naselja nemaju čvršćeg oslonca u izvornom materijalu,³⁶ pa ih i ne uzimam u obzir.

Ukratko, na ovom području ustanovljena su dva srednjovjekovna sakralna objekta i četiri nekropole, od kojih se dvije vežu uz spomenute crkve.

U proučavanju prostorne strukture nekog naselja korisne podatke pruža i toponimija, kao potvrdu arheološkim i pisanim izvorima koji su u tom slučaju relevantni. Topografija Kaštel-Sućurca dobro je poznata zahvaljujući radovima Katića i Omašića.³⁷ Od brojnih toponima

na iskopavanjima može se, uz dosta opreza, pretpostaviti da nekropola oko Sv. Jurja pripada razvijenom i kasnom srednjem vijeku. S obzirom na okomitu stratigrafiju i spomenute posude moguće je da putaljska nekropola ima i rani sloj grobova 9—11. st., pa se nameće potreba temeljitog revizijskog istraživanja koje će jedino dati pravi odgovor. Na osnovi Karamanovih navoda o antičkim nalazima i njegove skice tlocrta crkve, gdje donosi tri zida okomita na nju, otvara se mogućnost o postojanju antičkog lokaliteta na Putalju. Odgovor i na to pitanje također treba prepustiti istraživanjima.

³¹ V. Omašić, *o. c.*, 60—61.

³² L. Katić, *Obzor*, 9. IX. 1935.

³³ Za Sv. Jurja cf. T. Burić, *o. c.*, a za Gospu na Hladih bilj. 31, gdje je i starija literatura.

³⁴ Poblize nepoznati ulomak predromaničke skulpture uzidan u kuću pomoćnika župnika Gospe na Hladih a danas izgubljen, najvjerojatnije potječe sa Sv. Jurja, jer nema nikakvih drugih indicija da bi na mjestu Gospe na Hladih bila ranija, predromanička crkva. Cf. T. Burić, *o. c.*, 160; ulomak br. 2 u katalogu A. Alfrevića.

³⁵ L. Katić, *Reambulacija*, 153.

³⁶ Id., *Naseljenje*, 162—63; M. Barada, *Nadvrtnik VI—VII stoljeća iz Kaštel-Sućurca*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 412—14.

³⁷ L. Katić, *o. c.*, 162—65; Id., *Reambulacija*, 153—55; V. Omašić, *o. c.*, 46—47, 57—64. Cf. i D. Kečkemet, *o. c.*, 76—79, 324.

koje su oni prikupili tek manji broj dolazi u obzir za razmatranje.³⁸ Za ovu svrhu može se uzeti samo ograničeni broj toponima, i to: a) toponimi koji svojim etimološkim sadržajem ukazuju na naseobinski karakter položaja i b) hagioforni toponimi. Na razmatranom području to su: Putalj, Sèla (Donja sela), te Sustipan.

Toponim Putalj svakako je najbolje razrađen. Skok ga izvodi iz imena tračkog grada *Pautalia*³⁹ (danas Kjustendil u Bugarskoj), ali njegovo tumačenje nitko ne prihvaća, već se svi drže Katićeva, koji ga izvodi iz latinske imenice *puteus, puteolus* (bunar ili tor od pletenog šiblja okrugao poput bunara),⁴⁰ čemu ide u prilog i stari bunar sačuvan iznad Sv. Jurja i ograđen zidom, a danas zatrpan.⁴¹ Tome bih još nadodao identičan toponim iz Kotora; *Sancti Georgii de Puteo* (Sv. Juraj od Puča),⁴² iz 14. st., te toponim zabilježen u 13. st. u Slavoniji; *Putey locus*.⁴³

Toponim Sèla mlađi je po postanku od Putalja i ne treba ga posebno objašnjavati. Pokriva teren ispod Gospe na Hladih i arheološki uopće nije ispitan, osim što se spominje u nepouzdanom izvještaju Milinovića iz prošlog stoljeća.⁴⁴ Sèla se često navode i u kasnijim dokumentima iz venecijanske epohe.⁴⁵ Početkom 18. st. spominju se na tom području Donja sela.⁴⁶

I toponim Krtine, prema Omašiću koji ga izvodi od latinske riječi *curtis* (zgrada, dvor),⁴⁷ upućuje možda na naseobinski položaj. Brojni antički nalazi registrirani na Krtinama ukazuju na veći kompleks *villae rusticae*.⁴⁸ Tu je pronađen i starokršćanski kapitel, te brončani prsten kakav se javlja u grobovima kasnijeg srednjeg vijeka (13. st.),⁴⁹ a nalazimo ga i u etnografskom materijalu.⁵⁰

Poseban sklop pitanja unutar srednjovjekovne topografije Sućurca otvara *sanktorem* Sustipan. Taj je lokalitet, premda neistražen, sasvim devastiran gradnjom tvornice Jugovinil. Već je Milinović upozorio na brojne ostatke antičke arhitekture i pokretne nalaze tegula i druge ke-

³⁸ Naime, većina ih svojom etimologijom upućuje na prirodne karakteristike terena (geološko-pedološke, vegetacijske i sl.), te na njegovu društvenu funkciju i pripadnost, ili pak oboje. Primjerice: Blato, Trstenik, Crvene stijene (Crjenice), pa Barkanj, Bratski dolac, Duge njive, Tomića tori, Čavao, Biočug i sl. Oni izravno ne indiciraju naseobinski položaj, posebice ako nema arheoloških nalaza naseobinskog karaktera.

³⁹ P. Skok, Postanak Splita, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, I, 1, Dubrovnik 1952, 39.

⁴⁰ L. Katić, *Naseljenje*, 163.

⁴¹ T. Burić, *o. c.*, 148.

⁴² *Monumenta Chatarensia* I, Zagreb 1951, br. 261, 268, 396, 446, 552, 1123, 1129.

⁴³ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, Zagreb 1906, 398 (1249 g.).

⁴⁴ Š. Milinović, *Solinski Sustjepan, VHAD*, V, Zagreb 1883, br. 1, 13—17, br. 3, 71—77.

⁴⁵ V. Omašić, *o. c.*, 59, bilj. 118.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Id.*, *o. c.*, 47.

⁴⁸ D. Kečkemet, *o. c.*, 26.

⁴⁹ *Id.*, *o. c.*, 40, 79.

⁵⁰ R. Jurić, *Nakit srednjeg vijeka, katalog izložbe »Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar 1981, sl. 4/10, br. kataloga 148. Za primjer iz etnografskog materijala cf. isti katalog, Prilog I (19—20 st.) uz T. 1.

ramike, te rimskog i bizantskog novca.⁵¹ Također spominje i ostatke jedne veće crkve, uz koju Barada veže nalaz luka oltarne pregrade,⁵² što se ne može dokazati.⁵³ Analizu otežava i nespominjanje te crkve u dokumentima, pa Omašić ostavlja otvorenom i mogućnost da se tu radi o posjedima samostana sv. Stjepana iz Splita.⁵⁴ Bez arheoloških istraživanja unutar tvorničkog kruga, koja su danas neizvediva, ne može se izaći iz kruga hipoteza, kako primjerice pokušava Kečkemet.⁵⁵ Stoga se Sustipan, nažalost, ne može uzeti u razmatranje u ovoj prostornoj analizi, a ni sam njegov smještaj uz obalu ne odgovara uobičajenim položajima naselja u Kaštelima u srednjem vijeku.

Tako se među brojnim toponimima s područja Kaštel-Sućurca mogu izdvojiti, apstrahirajući Sustipan, samo tri toponima koji ukazuju na naseobinske položaje. To su: Putalj, Sëla (Donja sela) i Krtine.

Uz arheološke i topografske izvore i pisani izvori pružaju dragocjene podatke koji se mogu razmatrati pri analizi prostorne strukture srednjovjekovnog sela. Osim samog imena naselja u njima se mogu naći i podaci o granicama nekog mjesta, o njegovoj gospodarskoj i društvenoj strukturi itd. Brojnost i vrste sačuvanih dokumenata nisu isti u svim razdobljima srednjeg vijeka. Do 11. st. pisani izvori su izuzetno rijetki i nisu sačuvani u izvornicima. Od 12. st. njihov broj postupno raste, posebice u 14—16. st. Sve je više izvornika, a najveći dio sačinjavaju privatnopravni dokumenti. Zato ću dokumente koji su sačuvani za Sućurac iznijeti kronološkim slijedom.

Prvi spomen naselja nalazi se u darovnici kneza Trpimira od 4. III. 852 g.,⁵⁶ u kojoj knez daje splitskoj crkvi: »... *ecclesie beati Georgii in loco, qui dicitur Putalio, ...*« i označuje granice: »... *Tandem vero prefatam ecclesiam de regali territorio ab orientali tam occidentali parte a rupe montis usque ad mare, ab utroque latere terminos cum lapideis et ferro signatis, infra quos terminos nullius adiacet territorium, ...*«.⁵⁷ Opet se spominje crkva sv. Jurja i njoj pripadajuće naselje tek u ispravi kralja Zvonimira od 9. X. 1075. g.,⁵⁸ kojom potvrđuje darovnice iz IX. st. Kralj daje: »... *ecclesiam sancti Georgii de Putalo cum toto territorio suo a rupibus montis signatis ex utraque parte usque ad mare... cum seruis et ancillis in eodem territorio positis atque commorantibus presentibus et futuris seu in eodem territorio in posterum residere volentibus, in ipsa manentibus villa et eorum bonis mobilibus et immobilibus ...*«. Tri godine poslije Zvonimir ponavlja ovu darovnicu

⁵¹ Cf. bilj. 44.

⁵² Cf. bilj. 36.

⁵³ Cf. bilj. 11.

⁵⁴ V. Omašić, o. c., 64.

⁵⁵ D. Kečkemet, o. c., 70—72.

⁵⁶ U pitanje formalno-pravne i diplomatske autentičnosti tog važnog dokumenta ne ulazim. Koristim se samo imenom i oznakom tipa naselja, a što je metodološki dopustivo. Isto važi i za slijedeće sporne dokumente.

⁵⁷ J. Stipišić-M. Šamšalović, *Codex diplomaticus*, I, JAZU, Zagreb 1967. 5.

⁵⁸ I d., o. c., 141—42.

u ispravi od 16. IV. 1078. g.,⁵⁹ koja se odnosi na više sela i posjeda, ali ne spominje naselje Sv. Jurja kao takvo.

Potvrđivanje posjeda Putalja splitskoj crkvi nastavljaju i ugarski Arpadovići. Tako u falsificiranoj Kolomanovoj ispravi iz 1103. g.,⁶⁰: »... *villam sancti Georgii de Putalo*, ...«. Slijedi falsificirana bula pape Celestina III. iz 1192. g.⁶¹: »... *villam sancti Georgi*...«, pa isprava Andrije II. iz 1207. g.⁶²: »... *villam s. Georgii*...«.

Od tada pa do prve pol. 14. st. nema u pisanim izvorima više vijesti o selu sv. Jurja. Tek iz 1333. g. ima vijest kako kninski knez Ivan Nelipić pljačka nadbiskupski posjed u Sućurcu.⁶³ Isto se ponavlja i 1339. g. s Mladinom III. Šubićem: »... *una villarum dicti archiepiscopatus vocata sanctus Georgius*...«.⁶⁴

Koncem istoga stoljeća Sućurac se spominje u dokumentu od 1391. g. kojim hrvatski ban Vuk Vukčić uzima u zaštitu splitsku crkvu i njezine posjede: »... *villam Suzuraz de Dilato*...«⁶⁵ Sućurac i njegove granice spominju se i u poznatoj Bartolomejevoj reambulaciji dobara splitske nadbiskupije iz 1397. g. u točki XLV: »*Item ecclesia Sancti Georgii de Putallo cum villis Suszuraz in Dilato et reductu seu turri de Quzaz cum territorio suo a rupibus montis signatis ex utraque parte usque ad mare et aliis suis iurisdictionibus et pertinetiis omnibus intra hos confines: Incipiendo a cupello sculpto ad rubea saxa et deinde superius ad montem et totum ipsum montem, qui vocatur Chosiach, et ibi superius est ecclesia Sancti Lucae Archiepiscopatus eiusdem, et totum ipsum montem usque ad terras monasterii Sancti Benedicti prope Spaletum — versus et usque ad mare*...«⁶⁶ U ova dva primjera iz konca 14. st. vidi se kako se upravo u to vrijeme oblikuje *sanktorem* Sućurac po kojemu i današnje mjesto uz obalu nosi ime, a napušta se postupno stariji oblik *villa sancti Georgii*, čiji se pridjevnik *de Putalo* još prije gubi.

U relativno brojnim dokumentima 14—16. st. mahom ugovorima o zakupu zemlje navode se imena stanovnika Sućurca uz atributivnu oznaku *de Suzzuraz*, ali često bez pobježe oznake naselja. Tamo gdje se navodi tip naselja uvijek se rabi termin *villa*. Tako 1418. g.: »... *et subtus villam ipsius Domini Archiepiscopi*...«⁶⁷; 15/16 st.: »... *Marcus Mermonich de villa Suzzuraz, dstrictus Spaleti*...«⁶⁸; 1503. g.: »... *et Matheo Zarevich de villa Suzzuraz districtu Spalati*...«;⁶⁹ opet 1503.: »... *Rusizza relicta Marci Pecovich de villa Suzzuraz dstrictu*

⁵⁹ I d., o. c., 160. Općenito se ova isprava smatra falsifikatom.

⁶⁰ T. Smičiklas, CD, II, Zagreb 1904, 10. I ta isprava je očiti falsifikat.

⁶¹ I d., o. c., 251.

⁶² I d., CD., III, Zagreb 1905, 70.

⁶³ V. Omašić, o. c., 29.

⁶⁴ Š. Ljubić, Listine o odnošnjih južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, II, Zagreb 1870, 46.

⁶⁵ T. Smičiklas-S. Gunjača, CD, XVII, Zagreb 1981, 397.

⁶⁶ L. Katić, Reambulacija, 153; D. Kečkemet, o. c., 293.

⁶⁷ V. Omašić, o. c., 59; Arhiv splitske nadbiskupije (dalje: ASN), S—29, 1. 24.

⁶⁸ ASN, S—33, 9r.

⁶⁹ ASN, S—33, 10r.

Spalatensis . . .⁷⁰ 1504. g.: »... *Ruxiza Marianova de villa Suzzuraz* . . .⁷¹; 1517. g.: »... *posita sub eadem villa Sućurac* . . .⁷² Primjera bi se našlo još, no i ovi su dovoljni da ukažu na isključivu upotrebu termina *villa* za selo kao tip naselja. Od XVI. st. postupno se uvodi dvojni naziv Kaštel-Sućurac, vezan uz novoosnovano naselje oko nadbiskupskog kaštela na obali, najprije u latinskom obliku *castrum*,⁷³ pa preko talijanskog *castello*, do hrvatskog naziva kaštel.

Na osnovi prikupljene i sistematizirane građe i postojeće literature razvitak prostorne strukture naselja — sela Sućurac kroz srednji vijek, prije preseljenja uz kaštel na obali, može se postaviti na ovaj način: je li bilo jedno ili više sela, odnosno je li jedno te isto selo mijenjalo više puta svoj položaj prije konačnog preseljenja na obalu?

Arheološka građa i sakralni objekti upućuju na više naseobinskih položaja, u čemu ih slijede i topografski podaci. Pri tome su nekropole i crkve jedini čvrsti orijentiri za analizu, jer naseobinski položaji nisu uopće istraživani. Pođimo redom:

1. Gajine (Velo Letnje): nekropola s više od 160 grobova (9—11. st.).
2. Orišine (zemlja Š. Barića): slučajni nalaz 13 grobova i dvije naušnice (?—11. st. cca).
3. Sv. Juraj na Putalju: sondažno istražena nekropola (cca 11—15. st.).
4. Gospa na Hladih: kasnosrednjovjekovno i recentno groblje, neistraženo (15—20. st.).

Nekropola u Gajinama pripada srednjim ranosrednjovjekovnim nekropolama, te s obzirom na kronološki raspon od 250 do 300 godina ne upućuje na veće naselje i brojnije stanovništvo u okolišu. Slično se može pretpostaviti i za nekropolu u Orišinama. Za nekropolu oko Sv. Jurja ne može se ništa određeno reći, iako pretpostavljeno vrijeme trajanja upozorava na veći broj ukopa. Nekropola na sadašnjem groblju Gospe od Hladih osim samih početaka spada u novi vijek i pripada suvremenom naselju.

Dakle, arheološki utvrđeni položaji i njihovi spomenici upućuju na nekoliko naseobinskih položaja dužeg trajanja, pa se u dosadašnjoj literaturi tumače kao posebna sela, bilo da ih se interpretira kao više istodobnih naselja, ili pak kao sukcesivnu seobu jednog te istog naselja do osnutka Kaštel-Sućurca.⁷⁴

Međutim, kada se konfrontiraju arheološki podaci s pisanim izvorima na prvi pogled se uočava nesklad u takvim tumačenjima, jer se u sačuvanim dokumentima — što posebno naglašavam — uvijek navodi jedno te isto selo i nijedno drugo. Isto tako dokumenti ne spominju

⁷⁰ ASN, S—33, 11r.

⁷¹ ASN, S—33, 13v.

⁷² ASN, S—29, 35. Zahvaljujem don Slavku Kovačiću, voditelju Arhiva na suretljivosti.

⁷³ Npr. 1509 g.: »... *villicos castris Suzzuraz* . . .«; ASN, S—22, 22; V. O mašić, o. c., 183.

⁷⁴ Cf. bilj. od 9—13.

nikakve seobe i premještanja naselja s jednog položaja na drugi. Zbog toga stojim na stajalištu da rješenje problema treba potražiti u terminologiji koja se upotrebljavala za srednjovjekovna naselja ruralnog tipa. U navedenoj literaturi govori se o selu ili selima, ili uopćeno o naselju, ali se sami pojmovi pobliže ne objašnjavaju. Slavenskoj riječi *selo*⁷⁵ analogan je u srednjovjekovnim latinskim dokumentima termin *villa*.⁷⁶ Izraz *pagus* nije potvrđen u našem izvornom materijalu,⁷⁷ dok se riječ *curtis* mahom javlja u značenju užeg posjeda unutar područja, koje zauzima *villa*.⁷⁸ Preostaje izraz *villa* (= selo), veoma čest u pisanim izvorima, što se vidi i iz primjera za Sućurac (*villa sancti Georgii, villa Suzzuraz*). U tom slučaju i neodređeni termin *locus* u Trpimirovoj darovnici, te analogni primjer u formuli *actuma* te iste isprave, treba prevesti kao i imenicu *villa*, tj. selo.⁷⁹

Postoji, dakle, očigledna suprotnost između arheoloških i pisanih izvora. Rješenje toga proturječja nalazim u sferi društveno-prostorne artikulacije srednjovjekovnih ruralnih naselja. Naime, svako selo, a pod tim pojmom podrazumijevam jednu teritorijalnu, administrativno-fiskalnu jedinicu,⁸⁰ sačinjava skup nastambi raspoređen neplanski u prostoru bez određene koncepcije. Čvrstu okosnicu takva naselja, ne samo u prostorno-vizualnom smislu već i kao stjecište društvenih i vjerskih funkcija zajednice, predstavlja sakralni objekt. Također i društvena struktura određuje plan naselja. Stanovništvo ranosrednjovjekovnih sela sastoji se od nekoliko užih rodovskih zajednica,⁸¹ koje u zadanom arealu određenog sela mogu biti dislocirane na nekoliko raznih položaja, pa se tako oblikuje difuzna mreža zaselaka koji svi zajedno čine jedno selo (= *villa*). To je u prvom redu uvjetovano konfiguracijom terena vezanom uz razdiobu obradiva zemljišta, pašnjaka i šuma, a lociranje pojedinih zaselaka nužno je vezano uz izvore vode, bitnog preduvjeta za osnivanje naselja u srednjem vijeku. Pri takvu tipu naselja zaseoci su uvijek smješteni na povišenim i zaklonjenim položajima u neposrednoj blizini izvora ili stalnih tekućica, dijelom i iz razloga obrane, ali najviše zbog čuvanja obradivih površina koje su na krškom tlu Dalmacije dragocjene i strogo čuvane od bilo kakve gradnje. Seoska naselja tog tipa dominiraju u Dalmaciji sve do danas, gdje su zaseoci

⁷⁵ P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dalje: ERHSJ), III poni² — Z, Zagreb 1973, 218—19.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Čest je u izvornom materijalu za područje franačke države, gdje, čini se, označava prostorni pojam širi od pojma naše *villae*.

⁷⁸ P. Skok, Curtis,¹ SHP N. S. II, Zagreb—Knin 1928, 103—113.

⁷⁹ Sličnih primjera ima još u sačuvanom arhivskom materijalu.

⁸⁰ Cf. G. Ostrogorski, Vizantijska seoska opština, u: Privreda i društvo u Vizantijskom carstvu, Sabrana dela, II, Beograd 1969, 103—104.

⁸¹ Primjeri takve organizacije naselja brojni su i danas u Dalmatinskoj zagoni, gdje se sela sastoje od više zaselaka, tzv. komšiluka, što je očiti primjer rodovske strukture u prostornoj organizaciji naselja. Kasnija klasno-socijalna diferencijacija razdoblja dijelom te strukture, ali ne mijenja topički smještaj naseobinskih položaja zaselaka. Cf. Z. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, LXXIV, Split 1980, 192.

raspoređeni po rubovima krških polja.⁸² Našem terminu zaselak odgovara u latinskom jeziku izraz *vicus*, ili *viculus*. On se veoma rijetko javlja u dokumentima.⁸³ Područja pojedinih zaselaka navode se kao tereni na kojima se nalaze posjedi o kojima dokumenti govore, ali se sam zaselak ne spominje, što se uglavnom odnosi na razvijeni i kasni srednji vijek. Budući da se jedno selo smatra posebnom poreznom jedinicom, prihodi njegovih obveznika navode se zbirno, ne ulazeći u raspodjelu po zaseocima,⁸⁴ pa bi to mogao biti osnovni razlog što se vikusi rijetko spominju u dokumentima. Na ovom mjestu ne treba se upuštati u dalju razradu toga pitanja, posebice za česte slučajeve kad je pojedino selo podijeljeno između više vlasnika, što za Sućurac nije slučaj, jer je on u cjelini vlasništvo splitske nadbiskupije.

Na osnovi svega iznesenog predlažem rješenje, uz napomenu da će buduća istraživanja, zbog veoma slabe istraženosti izvorne građe (arheološke i pisane), svakako uvjetovati određene korekcije.

Villa sancti Georgii de Putalio jedno je selo smješteno na obroncima Kozjaka oko brijega Putalj i crkve sv. Jurja. Ono se sastoji od nekoliko zaselaka razbacanih po određenim punktovima. Na tom području nikad nije bilo drugih sela, niti preseljavanja s jednog položaja na drugi. Moguće je jedino da se s vremenom povećava broj zaselaka u vezi s demografskim prirastom stanovništva. Svi zaseoci su integralni dijelovi *villae Suzzuraz*, ali se u pisanim dokumentima ne navode. S obzirom na to da nasebinski položaji zaselaka nisu ubicirani, niti istraživani, moguće ih je tek približno odrediti s pomoću nekropola i crkava kongregacijsko-cemeterijalnog karaktera, ne pretendirajući na konačnost.

Najprije ću se osvrnuti na mišljenja koja su isuviše hipotetična da bi se mogla uzeti u obzir. To se u prvom redu odnosi na poblizhe neubicirano naselje (zaselak) koje se veže uz također neubiciranu crkvu u svezi s lukom oltarne pregrade, i koje se naselje tumači kao posebno selo.⁸⁵ Podaci Milinovića o Sustipanu i slučajni nalaz kapitela na Krtinama nisu dostatni da bi osnažili tu nategnutu hipotezu.

Ostaju kao jedino sigurno polazište nekropole i crkve. U tom kontekstu ranosrednjovjekovne nekropole do 11. st. posebno su značajan izvor.⁸⁶ Statistički gledano broj nekropola tog horizonta (9—11. st.), poznatog kao dalmatinskohrvatska ili starohrvatska kulturna grupa, veći je negoli onih iz razvijenog i kasnog srednjega vijeka.⁸⁷ U to uklju-

⁸² Nagla gradnja koja od 60-ih godina ovog stoljeća uzima sve više maha drastično mijenja situaciju i predstavlja radikalnu prekretnicu u stoljetnom razvitku. Sve intenzivnije korištenje obradivih površina za stambenu gradnju ima nesagledive posljedice u privrednom i ekološkom pogledu za Dalmaciju.

⁸³ J. Stipišić-M. Šamšalović, *Codex diplomaticus*, I, Index rerum, 295.

⁸⁴ Lijep primjer za to pruža kasniji podatak iz 17. st. o prihodima splitske crkve, gdje se oni donose zbirno po selima. L. Katić, *o. c.*, 166—67.

⁸⁵ Cf. bilj. 10, 11, 36.

⁸⁶ Treba napomenuti da na širem splitsko-trogirskom području još nije otkriven najraniji srednjovjekovni horizont nekropola 7—8. st., kao u sjevernoj Dalmaciji (Cf. J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7—9. stoljeća*, Zagreb 1980; D. Jelovina, *o. c.*, 67—69, poglavlje III, gdje su opisane i te nekropole, te 131—134).

⁸⁷ Cf. pregled u D. Jelovina, *o. c.*, pogl. III.

čujem i segmente nekropola s dugim kontinuitetom koji pripadaju tom ranijem horizontu.⁸⁸ Jedna od karakteristika ranih nekropola na splitsko-trogirskom području je da se često formiraju bez sakralnog objekta,⁸⁹ za razliku od kasnijih, koje najčešće kontinuiraju iz onih ranih nekropola nastalih oko crkve.⁹⁰

Unutar granica nekog sela broj ranih nekropola dominira nad kasnijima, što onda podrazumijeva i određenu društvenu i vjersku uvjetovanost takve pojave. U skladu s predloženim rješenjem za model prostorne strukture Sućurca (koji se može — uz shvatljive varijacije — aplicirati i na širem planu), svaka nekropola ranog horizonta odgovarala bi po jedinom zaseoku (vikusu) istog sela. Tako postaje jasnije zašto većina njih nema u svom sastavu i sakralni objekt, jer jedno selo u pravilu i dandanas ima samo jednu crkvu, koja sjedinjuje cemeterijalnu i kongregacijsku funkciju.

Primjer Sućurca to zorno prikazuje. Nekropole u Gajinama i Orišinama, obje bez grobljanske crkve, pripadaju dvama zaseocima *villae Suzzuraz*,⁹¹ čiji točan položaj mogu odrediti jedino buduća iskopavanja. No, s obzirom na zadani areal samoga sela⁹² i položaje nekropola, približna ubikacija vikusa nije nemoguća (cf. kartu). Vikus gajinske nekropole — *vicus I* — može se očekivati u jugozapadnom dijelu *villae* na nižim predjelima gdje polje prelazi u brdo. Kao jedno od mogućih rješenja zasad je najprihvatljiviji položaj Krtine, gdje su uz nalaz srednjovjekovnog prstena i kapitela 6. st. evidentirani brojni ostaci naseobinskog značaja iz antike, što bi bila još jedna potvrda topičkog kontinuiteta naseljenosti u ranom srednjem vijeku.⁹³ U prilog toj ubikaciji ide i usmena predaja iz prošlog stoljeća koja spominje jedno selo ispod Gajina.⁹⁴ Udaljenost vikus — nekropola u predloženoj soluciji iznosi maksimalno 1 km, što je sasvim prihvatljivo. I danas je to čest slučaj u selima Dalmacije.

Vikus nekropole u Orišinama teže je ubicirati, jer za to nema arheoloških indicija. Jedino je sigurno da se nalazio na znatno višem položaju od vikusa I, s obzirom na nekropolu. Opet moram navesti spomenutu predaju koja navodi jedno selo iznad Gajina u »zabrani« ispod Sv. Luke, pod kojom je Dubrava s izvorima žive vode, a koja se veže na oveći plato što leži nad Orišinama. U granicama navedenih terena ima dovoljno mjesto za jedan zaselak. Problem se ovdje komplicira zbog

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ U Sućurcu su to nekropole Gajine i Orišine, pa nekropola Glavičine u Mravincima (cf. Lj. Karaman, o. c.), te nekropola Lepin kod Bijaća (podatke o toj neobjavljenoj nekropoli ljubazno mi je pružio rukovodilac istraživanja D. Jelovina).

⁹⁰ Npr. Sv. Marta-Bijaći (D. Jelovina, o. c., 32–33.), Sv. Juraj-Radun (F. Oreb, *SHP*, III/13, Split 1983), Sv. Jurja u Žestinju i Sv. Marija od Špiljana (neistražene) itd.

⁹¹ Primjer dvije istodobne nekropole u jednom selu (*villa*) pružaju Bijaći, jer su nekropola oko Sv. Marte i ona u Lepinu, s obzirom na pisane izvore i prostornu udaljenost, očito odraz postojanja dva zaseoka *villae Byaci*.

⁹² Granice Sućurca su prethodni istraživači dovoljno jasno utvrdili, pa se na njih u ovom radu ne osvrćem.

⁹³ O tom fenomenu cf. Ž. Rapanić, o. c.

⁹⁴ Cf. bilj. 8.

blizine Putalja i crkve sv. Jurja, kao i neistraženosti nekropole u Orišinama. Nije sasvim jasno radi li se o posebnim zaseocima ili o jednom većem kojem bi pripadale obje nekropole i crkva.⁹⁵ Budući da za putaljsku nekropolu postoji mogućnost da ima i ranosrednjovjekovni sloj, treba do daljih istraživanja ostaviti otvorenom mogućnost o postojanju dvaju vikusa: *vicus II*, kojemu bi pripadala nekropola u Orišinama, i koji bi u tom slučaju bio smješten zapadno od nekropole, prema gore navedenoj mogućnosti i *vicus III*, koji bi bio istočno od prethodnog oko brijega Putalja i nekropole uz Svetog Jurja, a gdje također ima nekoliko vrela vode. Bez obzira na navedene dileme nekropola na Putalju preuzima nakon 11. st. funkcije ostalih nekropola po drugim vikusima i postaje jedinom nekropolom sela. To je primjer nekropole oko crkve s dugim kontinuitetom, što je odlika razvijenog srednjeg vijeka. Analognih primjera ima u bližoj i široj okolici.⁹⁶ Čini se da od 11. st. dolazi do »centralizacije« nekropola, te jedna od njih preuzima na sebe funkciju ostalih, a ta je u pravilu vezana uz crkvu, no to je već posebna šira tema.⁹⁷ Sada se stanovnici svih zaselaka pokapaju na groblju oko Sv. Jurja, a od 15. st. do danas tu funkciju preuzima nekropola oko Gospe na Hladih.

Time se otvara i pitanje ubikacije još jednog zaseoka — *vicus IV* — pri čemu dragocjenu pomoć pruža toponim Sëla (Donja sela) ispod današnjeg groblja. Za taj vikus nema podataka ranijih od 15. st., pa se nameće pitanje: radi li se o povećanju populacije sela, ili pak zbog neistraženosti nije još ustanovljen stariji srednjovjekovni sloj.⁹⁸ U tom slučaju treba očekivati još jednu ranu nekropolu u istočnom dijelu *villae*. Toponim Donja sela upućuje na istodobno postojanje nekih »Gornjih sela«, što bi odgovaralo položajima vikusa II. i III. Pluralni oblik imenice selo potvrđen je još u Reambulaciji iz 1397. g.: »... *cum villis Suzzuraz*...«. Čini se da množinu u tom slučaju treba protumačiti s postojanjem više zaselaka koji se ne navode poimenice, već su posredno izraženi kroz tu formalnu jezičnu nelogičnost.

Na kraju bih s još nekoliko napomena upozorio na neke slabosti teorije o premještanju položaja sela Sv. Jurja, po kojoj bi to selo u razdoblju od 4. do 5. stoljeća tri puta selilo, i to u krugu od samo 3—4 km, što je očito apsurd, pogotovu što ista pojava nije uočena kod susjednih sela, a ni na širem području. Određenu zabunu unosi je i prestanak ukapanja na nekropoli u Gajinama, jer se tumačio s napuštanjem naselja. No, kako se tu radi o posebnom vikusu, ne može se govoriti o njegovom preseljenju, to više što se premješta na znatno viši položaj u razdoblju kada raste broj stanovnika u Hrvatskoj općenito,⁹⁹ pa bi udaljšavanje od glavne zone obradivih površina bilo nelo-

⁹⁵ Naime, u slučaju nekropole Putalj nije sigurno utvrđeno ima li ranosrednjovjekovni stratum paralelan onom u Orišinama.

⁹⁶ Isti je slučaj i u Bijaćima, pa u Mravincima (L. j. Karaman, o. c., 37), a slično je i u Kašiću kod Zadra (D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra, SHP, III/12, Split 1982, 64—65).

⁹⁷ To naslućuje već Karaman, cf. L. j. Karaman, o. c., 35, 37.

⁹⁸ Prilikom reambulacije Sëla skupio sam površinske nalaze grube kasnosrednjovjekovne keramike bez posebnih stilskih odlika.

⁹⁹ Podaci iz Supetarskog kartulara jasno upućuju na povećani broj stanovništva.

gično. Osim toga nova lokacija zadire već u zonu vikusa II i III, a koji sigurno i dalje egzistira, pa je samim tim ta kombinacija promašena. Također i preseljenje »starijih naselja« oko Sv. Jurja na novi položaj Sela kod novopodignute crkve Gospe na Hladi, uvažavajući i predviđenu mogućnost da se radi o osnivanju novog zaseoka zbog prenapučenosti, ne znači da su ostali vikusi napušteni, jer oni i dalje egzistiraju.

Preseljavanja naselja (= sela) u srednjovjekovnoj Evropi općenito se događaju u onim regijama gdje demografski prirast dovodi do potrebe osnutka novih sela, što, naravno, ne znači da se stara sela doista napuštaju. Takvi se procesi mogu odvijati spontano i postupno, ili pak planski u širim razmjerima i na veće udaljenosti.¹⁰⁰ Osnovni uvjet za to su široki nenastanjeni šumski prostori, gdje se krčenjem šume dobiva površina za naselje i obradu zemlje. U prostranim i plodnim područjima kontinentalne Evrope, gdje su pojedina sela međusobno odvojena širokim šumskim pojasima, često je, naročito u razvijenom srednjem vijeku, dolazilo do osnivanja novih sela. Suprotno tome, dragocjeni i rijetki areali plodne zemlje, i s tim u vezi gusta koncentracija naselja u tim zonama¹⁰¹ u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, onemogućuju preseljavanja i osnivanje novih sela unutar plodnih područja, jer su ona već podijeljena između postojećih ruralnih zajednica. S druge strane, nenaseljeni tereni zauzimaju neplodna krška područja na kojima sesilno ratarsko stanovništvo nema uvjeta za život. Takve zone podesne su jedino za ekstenzivno stočarstvo, privrednu granu koja ne zahtijeva postojanje većih, stalno naseljenih mjesta. Reljef i pedološki sastav tla koji prevladavaju u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji isključuju dakle mogućnost većih kolonizacijskih procesa s osnivanjem novih sela, što je vidljivo i iz sačuvanih dokumenata u kojima nema vijesti o tome. Dapače, na našem tlu potvrđen je izraziti topički kontinuitet naseljenosti, koji onda podrazumijeva i kontinuitet u drugim segmentima društvenog života.¹⁰² Topički kontinuitet uvjetovan je u prvom redu geomorfološkim karakteristikama krškog terena i oskudicom plodne zemlje. Sela i zaseoci smještaju se uokolo polja na povišenim terenima, što pokazuje i primjer Sućurca. U prostranim regijama s obiljem plodne zemlje formira se sasvim drugi tip ruralnog naselja s uočljivim planskim rasterom.¹⁰³

Prema tome, selo sv. Jurja omeđeno je sa svih strana drugim selima (Kozice, Smoljevac) i ne može se nigdje preseliti, već se uvijek nalazi na istom mjestu sve dok turska opasnost ne uvjetuje preseljenje uz

¹⁰⁰ Jacques Le Goff, Srednjovjekovna civilizacija Zapadne Evrope, Beograd 1974, 90—94; G. Ostrogorski, o. c., 103—104.

¹⁰¹ Što potvrđuju i arheološki lokaliteti.

¹⁰² Cf. Z. Rapanić, o. c.

¹⁰³ Tzv. tip na »riblju kost«, u panonskim krajevima Jugoslavije »ušoreno naselje«. Cf. planove Saint-Denisa, Altheima i Jablanova u J. Le Goff, o. c., 90—91, pl. 10—12. I u Bizantu postoje dva tipa ruralnih naselja. Selo zbijenog tipa, s jasno izraženim središtem, koje prevladava — τὸ χωριὸν — i selo difuzne prostorne artikulacije, s pojedinačnim posjedima — τὰ κτήματα. Cf. G. Ostrogorski, o. c., 117—18.

nadbiskupov kaštel na obali,¹⁰⁴ što je jedina seoba historijski dokumentirana i za ostala potkozjačka sela, od kojih se formiraju Kaštela, mikroregionalni toponim koji je potisnuo starije nazive Dilat i Podmorje.¹⁰⁵ Jedino je moguća alternativna solucija o povećanju broja vikusa u kasnom srednjem vijeku, no pisani izvori o tome ne govore.

Srednjovjekovno selo Smoljevac, koje se nalazilo istočno od Sućurca, nije dobilo svoj kaštel uz obalu, pa je nestalo kao selo za razliku od Sućurca. Njegovo ime sačuvano je kao toponim jednog užeg predjela.¹⁰⁶ Na istoku je graničilo sa Solinom, pa je njegov teritorij razdijeljen između Solina i Kaštel-Sućurca koji danas međusobno graniče. Taj se proces odvijao u venecijanskom razdoblju nakon povlačenja Turaka, što se lijepo vidi i iz dokumenta 17. st. koji prezentira jednu fazu toga procesa.¹⁰⁷ Inače je broj srednjovjekovnih naselja na Kozjaku u odnosu na novoosnovana Kaštela bio veći.

ZAKLJUČAK

Selo sv. Jurja (= *villa Suzzuraz*) sastojao se od četiri zaseoka (= vikusa) smještenih difuzno po obroncima Kozjaka, obrazujući nepravilan polukrug oko plodnog areala polja. To je do danas uobičajeni tip naselja u krškim formacijama Dalmacije, koji nastaje spontano bez čvrste prostorne koncepcije, uvjetovan u prvom redu geološko-pedološkim karakteristikama terena i privrednim razlozima. Prostorno, društveno i vjersko središte sela (= *villae*) predstavlja brijeg Putalj s crkvom sv. Jurja, što je u prostorno-vizuelnom pogledu izvanredno akcentuirano.¹⁰⁸ Taj logični sklad poremećen je koncem srednjeg vijeka gradnjom crkve Gospe na Hladi, koja je smještena u vikusu IV na istočnom kraju sela. Njezina gradnja može biti posljedica demografskog povećanja, ali i blizine nadbiskupskog kaštela, u odnosu na Sv. Jurja. S preseljenjem uz kaštel u 16. st. formira se novo selo s radikalno različitom prostornom koncepcijom planskog naselja zbijenog tipa, što ujedno označava i kraj srednjeg, a početak — ne samo formalni — novoga vijeka za nadbiskupski Sućurac. Taj proces se, inače, može pratiti u cijeloj Dalmaciji.

Naglašena nedostatnost dobro obrađenih izvora velika je zapreka u radu na takvim temama. Sustavno istraživanje pojedinih mikroregija i historijsko-geografski definiranih cjelina postaje sve aktualnije u našoj medievistici, kao neophodna osnova radovima šireg karaktera. Pri tome treba obuhvatiti što više segmenata društvene strukture, što zahtijeva

¹⁰⁴ Taj proces preseljavanja traje duže vrijeme i konačno se završava 1550. g. naredbom splitskog kneza Benedikta de Mula da svi seljaci koji još žive u Sućurcu pređu u nadbiskupski kaštel. Cf. V. O ma š i ć, o. c., 182—83.

¹⁰⁵ Id., o. c., 32.

¹⁰⁶ Danas u sastavu Kaštel-Sućurca. Cf. karte u D. Kečkemet, o. c., unutrašnja strana stražnjih korica, te V. O ma š i ć, o. c., između sl. 1 i 2.

¹⁰⁷ V. O ma š i ć, o. c., 86; D. Kečkemet, o. c., 310—11.

¹⁰⁸ Prirodna konfiguracija Putalja i spomenuti zid oko starog bunara upućuju na mogućnost korištenja tog položaja kao provizornog refugija u slučaju manjih sukoba, a kojim se koriste svi vikusi.

interdisciplinarnost u metodskom pristupu i korištenje više raznorodnih izvora. Uz dalju obradu i publiciranje arhivske građe i topografska istraživanja, neophodan kvalitativni pomak omogućit će tek arheološka iskopavanja naseobinskih položaja, a tu je srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj, valja priznati, zaista na samom početku. Neka i ovaj rad bude prilog za intenziviranje tih istraživanja.

Summary

VILLA SANCTI GEORGII DE PUTALIO

This paper presents an attempt to determine the structural disposition of an early mediaeval village (*villae*) on the basis of archaeological finds, historical documents and toponymy. The model for such researches was the village of St. Juraj (George) of Putalj, later Sućurac, one of many mediaeval villages situated on the slopes of mountain Kozjak not very near the coast. These villages placed along the border of the fertile Kaštelansko polje in the 15th and 16th centuries, threatened by Turkish assaults moved to the coast around newly built feudal fortresses (Kaštela). In this way present day seven Kaštelas were born, seven rural settlements of central type, so different in their structural disposition from their original predecessors. One of them is also Kaštel Sućurac which was built on the coast near the fortress of the Split archbishop. Its predecessor was the village Sućurac (*villa Suzzuraz*) named after the church of St. Juraj of Putalj, so that the earlier name of the village was *villa sancti Georgii*. The idea of village (*villa*) comprises the territorial community of rural type which has administrative and fiscal character. The settlement of such a type was divided in smaller settlements, hamlets (*vici*) on the basis of social structure (tribal organization) and geomorphological characteristics of the territory as well as natural sources necessary for life (water, agricultural land, woods, pastures). The *vici* were not mentioned in documents, since village (*villa*) was the basic fiscal unit.

Such themes were not sufficiently treated in scholarly literature on the subject, so that some archaeological sites on the territory of the village of St. Juraj (necropoles, churches) were supposed to belong to separate settlements and were even considered to move from one site to another. The phenomenon of removal of villages and foundation of the new ones is well-known in the mediaeval history of Europe, but is usually took place on vast areas and bigger distances. It can hardly be expected on a small territory of mediaeval Sućurac which was surrounded on all sides by other villages. The fact that only one village (*villa sancti Georgii*, that is *villa Suzzuraz*) was registered in documents seems worth mentioning. Archaeological sites up to now supposed to be separate villages, are now explained as a net of hamlets (*vici*) — cfr. map.

Two early mediaeval cemeteries belonging to Croato-Dalmatian culture (9th — 11th centuries) are known on the territory of *villae Suzzuraz*. They

are Gajine and Orišine which both lack cult structures and neither outlasted 11th century. The third necropolis is found around the pre-Romanesque church of St. Juraj from the 9th century. On the basis of scarce evidence the necropolis is dated to the 11th till the 15th centuries, in spite of certain weak indications suggesting earlier date for some burials. The fourth cemetery found around the church of Gospe na Hladi could not be dated earlier of 15th century. Gajine and Orišine cemeteries belong to two hamlets (*vici*) of *villa Suzzuraz*. Another *vicus* could be expected around St. Juraj, if future excavations bring to light burials earlier than 11th century. The *vicus* near Gospe na Hladi did not yield any early mediaeval finds, thus suggesting that it was used in the later Middle Ages, because of demographic growth. The precise sites of settlements can hardly be accurately located, since they were not excavated. That is why they are only marked as possible locations on the map.

The fact that all cemeteries, except that of St. Juraj, were out of function from the 11th century on seems worth mentioning. The same is with cemeteries in some nearby villages like Bijaći and should be given due attention in future excavations. The key to the problem should be looked for in socio-religious relationships in the Middle Ages which in the 11th century Croatia and Dalmatia lived through one evolutive phase of its development.